

χωριστὸν καὶ ἀσώματον, ἃ πρῶτα καὶ καθ' αὐτὸ ταῖς οὐσίαις ἀρμόζει, ταῖς δὲ ποιότησι τῷ λόγῳ τοῦ ὑποκειμένου, ἔπεται ἐκάτερον νοῦν εἶναι οὐσίαν καὶ μέρη τῆς ψυχῆς οὐσιώδη, οἷς πρῶτως ταῦτα ἀρμόζει. ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ διδάσκειν τῷ Ἀριστοτέλει τρόπος, φησί, τὸ αὐτὸ δείκνυσι. πρῶτα μὲν γὰρ ἐν τῷ τρίτῳ τῶν περὶ Ψυχῆς ὁ λόγος ἐστὶ περὶ τοῦ νοῦ, ὅς ἐστιν οὐσία, 5 εἶτα περὶ τοῦ νοῦ τοῦ δυνάμει ὄντος. πρῶτον μὲν γὰρ ἔφη τὸν νοῦν ἀπαθῆναι εἶναι καὶ τῶν εἰδῶν δεκτικὸν καὶ δυνάμει τοιοῦτον, οὐ τοῦτο καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἃ δὴ πάντα πρὸς τὸν ὡς οὐσίαν νοῦν ἀναφέρονται. ἀλλ' ὅταν καὶ τοῦτο λέγῃ νοῦν εἶναι, ἢ ἡ ψυχὴ συλλογίζεται καὶ διανοεῖται, οὔτε μίγνυσθαι αὐτὸν τῷ σώματι — οὕτω γὰρ ἂν θερμὸς ἢ ψυχρὸς ἦν — μήτε μὴν 10 πάσχειν, ὡς πάσχει ἡ αἰσθησις. ταῦτα περὶ τοῦ δυνάμει νοῦ λέγονται. προῖών τε ἐκ τῶν φανερῶν πρὸς τὸν ἐνεργεῖα νοῦν ἐπιφέρει ἐν πάσῃ φύσει σωματικῇ εἶναι μὲν τι ὡς ὕλην, εἶναι δὲ τι ὡς αἰτίαν ποιητικὴν, ἀλλ' εἶδος τῆς τοιαύτης ὕλης. εἰτ' εὐθύς ἐπιφέρει δεῖν εἶναι καὶ τῇ ψυχῇ τὰς διαφορὰς ταύτας. ὥσπερ οὖν ἐν τοῖς σωματικοῖς τὰ οὐσιώδη τοῦ συνθέτου 15 μέρη ἢ ὕλη καὶ τὸ εἶδος ἐστίν, οὕτω κατ' ἀναλογίαν ὁ ἐνεργεῖα καὶ δυνάμει νοῦς οὐσιώδη μέρη εἰσὶ τῆς διανοητικῆς ψυχῆς.» φησί δὲ καὶ τὸν Ἀριστοτέλη βούλεσθαι τὸν ἐνεργεῖα νοῦν αἰτίαν εἶναι ποιητικὴν εἰδικὴν τε καὶ V 147 τελικὴν ἅμα τοῦ δυνάμει νοῦ, ἐπεὶ ὥσπερ ἐν τοῖς σωματικοῖς τὸ εἶδος ἐστὶν αἰτία εἰδικὴ τῆς ὕλης καὶ ποιητικὴ — ἐξ ἐκείνου γὰρ τὴν μορφήν ἔχει — 20 καὶ τελικὴ διὰ τὸ πρὸς αὐτὸ τετάχθαι, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἐνεργεῖα νοῦ κατ' ἀναλογίαν ῥητέον ἔχει πρὸς τὸν δυνάμει νοῦν. *ὧν οὕτως ἐχόντων, φησί, φανερόν κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους δόξαν τὴν διανοητικὴν ψυχὴν συντίθεσθαι ἐκ τοῦ δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα νοῦ ὡς ἐξ οὐσιωδῶν μερῶν. τὸ αὐτὸ δὲ καὶ περὶ οἰασοῦν νοητῆς οὐσίας παρὰ τὴν πρώτην ῥητέον ἐστίν.» 26 καὶ ταῦτα μὲν ὁ ἐναντίος.

- 14 Ἐξ ὧν ἀπάντων τρία ταῦτα λαβεῖν δυνατὸν ἦκιστα ταῖς Ἀριστοτέλους ἀρχαῖς συνάδοντα. πρῶτον μὲν πᾶσαν νοητὴν οὐσίαν παρὰ τὴν πρώτην συγκεῖσθαι ἐκ δύο οὐσιωδῶν μερῶν, τοῦ δυνάμει δηλονότι καὶ ἐνεργεῖα νοῦ. δεύτερον δὲ τὸν δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα νοῦν οὐσιώδη μέρη τῆς 80 ἡμετέρας εἶναι ψυχῆς, ἐξ ὧν σύγκειται. καὶ τρίτον τὴν παρὰ τὴν πρώτην χωριστὴν οὐσίαν νοῦν εἶναι δυνάμει καὶ ἐνεργεῖα. ἀλλ' εἰ καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν φιλοσόφων τὰς νοητὰς οὐσίας καὶ οἱ ἡμέτεροι θεολόγοι τοὺς ἱεροὺς ἀγγέλους ἀξιοῦσι συνθέτους εἶναι ἐκ πνευματικῆς τινος ὕλης καὶ εἶδους, τοῦτο μὲντοι ἀναφέρεσθαι πρὸς Ἀριστοτέλην οὐ δύναται. ἐκεῖνος γὰρ ἐν 85 τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, ὅπου τὴν τῶν χωριστῶν οὐσιῶν φύσιν ἀκριβέστερον ἐπιζητεῖ, πρῶτον μὲν ἀποδείκνυσι δυνατὸν εἶναι τινὰ οὐσίαν αἰσθηθεῖσιν μὴ ὑποκειμένην, ἐν ἣ οὐδεμία ὕλη ἢ δύναμις τίς ἐστίν, πλείους δὲ τὰς τοιαύτας οὐσίας εἶναι δείκνυσιν ἐκ τοῦ τῆς τῶν οὐρανίων κινήσεως ἀριθμοῦ, ταύτας τε αἰδίου εἶναι φύσει καὶ ἀθανάτους, ὡς σαφῶς φαίνεσθαι 40 μὴ τῇ πρώτῃ μόνον νοητῇ οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἀποδίδοσθαι ὑπ' Ἀριστοτέλους τὴν αὐλίαν τε καὶ ἀπλότητα. καὶ Ἀβερρόης δὲ ἐν ὑπομνήματι τριακοστῷ πρώτῳ εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον: »δεῖ, φησί, τὰς οὐσίας ἐκεῖνας

quae substantiae primitus et per se convenient, qualitatibus autem ratione substantiae, sequitur, ut uterque intellectus sit substantia et pars animae essentialis, quibus haec primum competant. Modus etiam docendi idem ostendit. Tractatur enim in tertio de Anima primum de intellectu, qui 5 substantia est, mox de intellectu, qui potentia est. Prius enim intellectum dixit impassibilem esse specierumque susceptivum et tale potentia, non hoc et reliqua huiusmodi, quae ad intellectum, qui substantia sit, plane referuntur. Sed cum intellectum id esse dicat, quo anima ratiocinetur atque existimet, neque corpori admisceri, quoniam ita calidus aut frigidus 10 esset, neque pati, ut sensus patitur. Haec de intellectu, quae potentia sit, dicuntur. Procedens etiam a manifestis ad intellectum agentem proponit in omni natura corporea esse aliquid ut materiam et aliquid ut causam efficientem et formam huius materiae. Mox affert has differentias esse in anima quoque oportere. Ergo ut corporeae partes essentielles compositae 15 sunt materia et forma, ita per proportionem agens et possibilis intellectus partes essentielles sunt animae intellectivae.* Dicit etiam Aristotelem opinari intellectum agentem esse causam efficientem intellectus possibilis et formalem et finalem, quoniam, sicut in rebus corporeis forma est causa formalis materiae et efficiens, cum per eam habeat formam, et finalis, cum ad eam 20 ordinaretur, ita de intellectu agente per proportionem respectu intellectus possibilis dicendum est. »Quae cum ita sint, inquit, patet ex Aristotelis opinione animam intellectivam componi ex possibili et agente intellectu tamquam partibus essentialibus. Quod idem de quavis etiam intelligentia citra primam dicendum est. Haec adversarius.*

25 Ex quibus omnibus tria haec certe colligi possunt, quae et ipsa 14 minime principiis Aristotelis congruunt. Primum omnem intellegentiam citra primam esse compositam ex duabus essentialibus partibus, hoc est intellectu possibili et agente. Secundum intellectum possibilem et agentem partes esse animae nostrae essentielles, quibus componatur. Tertium 30 intellegentiam citra primam esse intellegentiam possibilem et agentem. Sed quamquam nonnulli philosophi alii intellegentias et theologi nostri angelos voluerunt compositos esse ex materia spirituali et forma, tamen idem referri ad Aristotelem quoque non potest, quippe cum ille duodecimo Metaphysicae, ubi conditionem substantiarum separatarum 35 diligentius investigat, primum probet statui posse substantiam insensibilem, in qua nulla materia aut potentia sit, pluresque esse substantias eiusmodi ostendat ex numero delationum caelestium corporum eademque natura sempiternas esse et immortales, quo fit, ne solum primae, sed etiam ceteris substantiis abstractis attribuatur ab Aristotele conditio simplicitatis 40 et immaterialitatis. Averroes etiam commento trigesimo primo super eodem libro: »Oportet, inquit, substantias illas existere. Movent enim

48 Averr. In Arist. De Anim. III. c. 31.

ὑπάρχειν τε καὶ ὑφεστηκέναί. κινουῦσι γὰρ ἄνευ τινὸς δυνάμεως. ἀναγκαιὸν τε αὐτὰς εἶναι ἄνευ οἰασοῦν ὕλης διὰ τὸ καὶ ἀίδιους εἶναι. πᾶν γὰρ
 V 147^v ἀίδιον ἐνεργεῖα ἐστὶ μόνως. πᾶσα δὲ ἐνέργεια ἀμιγῆς οὐδεμίαν δύνάμιν
 ἔχει, ὅποτε κἂν τῷ τριακοστῷ ἐνάτῳ ὑπομνήματι· »πᾶν, φησί, σύνθετον
 καινόν ἐστιν, εἰ μὴ τι καθ' αὐτὸ συγκεῖσθαι λέγοιτο. τὸ δὲ καθ' αὐτὸ 5
 συγκεῖμενον τοῦτο καὶ καθ' αὐτὸ εἰς ἐνέργειαν ἐκ δυνάμεως προῖεναι
 ἀνάγκη». πλείω περὶ τούτων ὑπ' Ἀβερρόου λέγονται. καὶ τελευτῶν συμ-
 περαίνει διαφορὰν εἶναι ἐν ταῖς χωρισταῖς οὐσίαις, οὐκ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγ-
 ματος, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοῦ. φαίνεται τοίνυν ἐκ τούτων τῶν Ἀβερρόου
 λόγων πρῶτον μὲν ἐκάστην τῶν χωριστῶν οὐσιῶν εἶναι χωρὶς ὕλης, ἐνέρ- 10
 γειάν τε εἶναι μόνον ἄνευ οἰασοῦν δυνάμεως εἰς τὸ εἶναι, καὶ τούναντίον
 ἅπαν ἢ ὡς ὁ κατήγορος ἀξιῶν, δύνάμιν παθητικὴν οὐσιώδη πρὸς τὸ εἶναι
 ἀποδιδούς. δεύτερον δὲ οὐδὲν χωριστὸν εἶδος εἶναι σύνθετον. ἦν γὰρ ἂν
 καινὸν καὶ διὰ κινήσεως παραγόμενον. ὅθεν γίνεται φανερὸν οὐκ ὁρίτῳ
 ὑπὸ τοῦ ἐναντίου λέγεσθαι τοὺς χωριστοὺς νοῦς εἶναι συνθέτους ἐκ δύο 15
 οὐσιωδῶν μερῶν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη. τρίτον μηδεμίαν εἶναι διάκρισιν
 ἐν αὐτοῖς ταῖς χωριστοῖς νοῖς ἀλλ' ἢ ἐν μόνῳ τῷ νοῖ καὶ διὰ τοῦτο μηδε-
 μίαν εἶναι διαφορὰν μερῶν οὐσιωδῶν τῶν συντιθέντων.

15 Ἰούτοις δὲ συνάδει καὶ τὸ ἐν τῷ δωδεκάτῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικὰ
 λεγόμενον εἶναι τινα ὕλην οὐκ ἔχοντα. ὅπερ ἐξηγουμένου ὁ αὐτὸς Ἀβερρόου· 20
 πρὸς περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, φησί, λέγεται τοῦτο εἶναι τινα τῶν
 σωμάτων τούτων ἐστερημένα ὕλης. πάντα γὰρ ταῦτα ἄνευ ὕλης εἰσὶ. τῆς
 μὲν γὰρ ὕλης τὸ εἶναι ἐστὶν ἐν δυνάμει. τὸ δὲ δυνάμει ἐν τοῖς γενητοῖς
 καὶ φθαρτοῖς μόνως ἐστίν. αἱ δ' ἀίδιοι οὐσίαι διὰ τὸ ἐστερηθῆναι δυνάμεως
 τῆς πρὸς τὴν φθορὰν καὶ ὕλης ἐστερηνται. ἀλλ' ἀντὶ ὕλης ἔχουσι τὸ ἐνέρ- 25
 γεῖα ὑφεστηκέναί, τοῦτ' ἐστὶ τὸ σῶμα, ὃ οἰκειότερον ἂν κληθεῖται ὑποκει-
 μένον ἢ ὕλη. αἱ οὐσίαι οὖν τῶν οὐρανίων σωμάτων οὐκ ἔχουσιν ὕλην τὴν
 ἐν δυνάμει οὔσαν, εἴ γε μήτε γίνονται μήτε φθείρονται, εἰ καὶ τὴν κατὰ

V 148 τόπον ἔχουσιν ὕλην. ἐκ τούτων τοίνυν τῶν λόγων δύο κατὰ τοῦ ἐναντίου
 ἐπιφέρεται. πρῶτον μὲν τὴν ἐκ τῶν οὐσιωδῶν μερῶν σύνθεσιν ἐν ἐκείνοις 30
 εἶναι, ἐν οἷς ἐστὶ δύνάμις εἰς τὸ εἶναι. ἐν οἷς δ' ἐστὶ δύνάμις εἰς τὸ εἶναι,
 ἐν ἐκείνοις εἶναι καὶ γένεσιν καὶ φθορὰν, & ταῖς χωρισταῖς οὐσίαις οὐχ
 ἀρμόζει. δεύτερον δὲ οὐδεμίαν εἶναι ταῖς χωρισταῖς οὐσίαις δύνάμιν εἰς
 τὸ εἶναι. εἰ γὰρ τὰ οὐρανία σώματα δύνχμιν εἰς τὸ εἶναι οὐχ ἔχει, ἀλλὰ
 μόνον τὴν κατὰ τόπον, πολλῶν ἂν ἔλαττον ἔχοιεν οἱ χωριστοὶ νοῖ τιμικότεροι 35
 ὄντες. τῆς δ' αὐτῆς γνώμης καὶ ὁ ἱερὸς Θωμᾶς ἐστὶ σαφῶς πολλαχοῦ τῶν
 ἑαυτοῦ λόγων, μᾶλλον δ' ἐν τῷ κατὰ Ἰλλήνων δευτέρῳ, κεφαλαίῳ τεσσα-
 ρακοστῷ ἐνάτῳ. ὅπου μὴ εἶναι ὕλην ἐν ταῖς νοηταῖς οὐσίαις, ἀλλ' εἶδη
 αὐτὰς εἶναι ὑφεστηκότερα δεικνυσι, τοιοῦτῳ χρώμενος λόγῳ· »ἡ ὕλη διάφορα
 εἶδη ἐπιδέχεσθαι οὐ δύναται εἰ μὴ κατὰ διάκρισιν ποσότητος ἐν διηρημένοις 40
 μέρεσιν, ἐπειδὴ ἡ οὐσία τῆς ποσότητος ἀφαιρεθείσης ἀδιαίρετος ἐστίν, ὡς
 ἐν τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν Ἀριστοτέλης φησίν.»

sine ulla potentia. Et sine ulla materia sint, necesse est, propterea ut aeternae sint.« Aeternum enim omne actio pura est. Quaeque autem actio pura nullam potentiam habet, cum et commento trigesimo nono: »Omne, inquit, compositum est novum, nisi quid per se componi dicatur. Sed si quid per se compositum sit, idem per se exeat de potentia ad actum, necesse est.« Plura ad hunc locum ab Averroë disseruntur. Demum concluditur differentiam esse in substantiis abstractis, non ex parte rei ipsius, sed ex parte intellectus. Patet igitur ex his verbis Averrois, primo substantiam unamquamque abstractam esse sine materia, actionemque esse puram sine ulla potentia ad esse contra adversarium, qui intelligentiis potentiam passivam essentialem ad esse tribuit. Secundo nullam formam abstractam esse compositam, quoniam ita sequeretur, ut nova esset et per motum producenda. Quo planum est falso ab adversario dici intellegentias compositas esse ex duabus essentialibus partibus auctore philosopho Aristotele. Tertio nullam esse distinctionem in substantiis separatis nisi in intellectu et proinde nullam esse diversitatem partium essentialium componentium.

Consonat vero his et quod duodecimo Metaphysicae dicitur esse aliqua, quae materia careant. Quod exponens idem Averroës: »Non de corporibus caelestibus hoc dicitur, inquit, ut aliqua ex iis corporibus sint, quae materia vacent. Omnia enim caelestia corpora materia vacant. Materiae namque esse in potentia est, quae quidem potentia non nisi in substantiis generabilibus et corruptibilibus reperiatur. Substantiae enim aeternae, quoniam potentia ad corruptionem carent, materia etiam carent. Sed pro materia habent, quod substet in actu, hoc est corpus, quod dignius appellari potest subiectum quam materia. Substantiae itaque caelestium corporum materia carent, quae in potentia sit, cum nec generentur nec corrumpantur, quamquam materiam habeant, quae in loco esse dicatur.« Hinc duo illa contra adversarium afferam. Primum compositionem esse ex partibus essentialibus, ubi potentia sit ad esse. Ubi autem potentia sit ad esse, ibidem esse generationem et corruptionem, quae intellegentiis non conveniunt. Secundum nullam esse potentiam ad esse intellegentiis. Nam si caelestia corpora potentiam ad esse non habent, sed tantum ad locum, longe minus intellegentiae habeant, quae nobiliores sunt. In hac eadem sententia et divus Thomas aperte locis pluribus est, sed praecipue secundo contra Gentiles, capite quadragesimo nono, ubi non esse materiam in substantiis intellectualibus, sed formas esse subsistentes ostendit. Quo in loco rationes adducit, quod materia formas diversas recipere non potest nisi per distinctionem quantitatis in partibus suis distinctis, quoniam substantia ipsa quantitate subtracta indivisibilis est, ut primo Physicorum Aristoteles docet. Quodsi intellegentiae quantitate carent, materia quoque vacent necesse est.

4 Averr. In Arist. De Animi. III. c. 39. | 21 Averr. In Arist. Metaph. XII. c. 41. | 89 cf. Thom. Aq. Summa c. Gent. II. 49.

16 Εἰ δ' ὁ ἐναντίος εἴποι τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἰσχύειν περὶ τῆς σωματικῆς ὕλης, οὐ τῆς νοητῆς, ὅποια ἐστὶν ἢ τῶν χωριστῶν νῶν, ἐκ τοῦ ἐναντίου ῥητέον. ἢ ἐκάστης δυνάμεως ἐνέργεια κατὰ τὸν τῆς οἰκείας φύσεως τρόπον ἐστίν. ὁ δ' ἄγγελός ἐστι φύσει νοερός. ἢ δύνανται ἄρα τοῦ νοεῖν ἐν αὐτῷ εἶναι κατὰ τὸν τοῦ εἶναι αὐτοῦ τρόπον. ἢ δὲ δύνανται ἐκάστου τοιαύτη 5 ἐστίν, οἷαν ἢ τελειότης αὐτοῦ ἐπιδέχεται. τελειότης δ' ἐστὶ τοῦ νοῦ τὸ νοεῖν, ἢ νοεῖν ἐστίν. τοῦτο δ' ἐστίν, ἢ εἶδος νοητὸν ἐν τῷ νῷ λαμβάνοιτο. καὶ ἐπεὶ τὸ τοιοῦτον εἶδος ἐν τῷ νῷ ἐστὶ κατὰ κοινὸν λόγον, ἢ δύνανται ἢ τῷ τοιοῦτῳ εἶδει ἀνάλογον ἔχουσα οὐ δύναται εἶναι ὕλη. ἢ γὰρ ὕλη δέχεται τὸ εἶδος συστέλλουσα αὐτὸ εἰς τὸ τοῦ ἀτόμου εἶναι, εἴτε σωματικὴ τις 10 εἴη καὶ παρεκτεταγμένη ἢ ὕλη εἴτε πνευματικὴ τε καὶ νοερά. ἢ γὰρ ὕλη V 148^v τὸ εἶδος δεχομένη συστέλλει αὐτὸ εἰς τὸ ἄτομον. τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἐναντίος ὁμολογεῖ λέγων τὰ εἶδη τῶν νοητῶν οὐσιῶν κατὰ τὰς ἰδίας φύσεις ἄτομα γίνεσθαι. ἔτι τὸ τοῦ λίθου εἶδος καὶ τὰ τοιαῦτα κείμενα ἐν τῷ νῷ τιμιώ- 15 τερά ἐστὶ τῶν ἐν τοῖς πράγμασι διὰ τὸ εἶναι ἀπλούστερα καὶ ἀοριστότερα, εἴ γε διὰ τοῦ αὐτοῦ εἶδους οἶον τοῦ ἀνθρώπου νοοῦμεν πάντας ἀνθρώ- πους. τὰ δὲ ἐν ὕλῃ εἶδη καὶ ὀρίζεται καὶ ὡς καθ' ἕκαστα περιγράφεται. εἰ οὖν ἐκ τοῦ νοῦ ὡς ἐξ ὕλης καὶ τοῦ εἶδους τοῦ λίθου ἐν τι συντεθεῖτο, ἐστὶ τῷ ὄντι τοῦτο ἀληθέστερος λίθος ἢ ὁ ὑλικὸς λίθος. οὐ ῥητέον οὖν τοὺς ἀγγέλους εἴτε τοὺς χωριστοὺς νοῦς οὐδαμῶς ἐξ ὕλης καὶ εἶδους συγ- 20 κεῖσθαι. οὐδὲ εἰ ὁ θεῖος Θωμᾶς φησὶ τοὺς χωριστοὺς νοῦς παρὰ τὸν πρῶτον συνθέτους εἶναι ἐκ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι ἢ ἐκ δυνάμεως καὶ ἐνεργείας, διὰ τοῦτο τὴν τῆς ὕλης καὶ τοῦ εἶδους σύνθεσιν νοητέον, ὅποια- δῆποτ' ἂν εἴη ἢ τοιαύτη ὕλη. πῶς δὲ καὶ κατ' Ἀριστοτέλη δύνατον λέγεσθαι τὴν αὐτὴν εἶναι τῶν νῶν ὕλην ἀπάντων; εἴη γὰρ ἂν οὕτως ἐν 26 πρῶτον ποιητικὸν αἷτιον καὶ πλείω παθητικὰ ἐπ' ἴσης πρῶτα, εἰ μὴ ἢ ἑτέρα ὕλη ἐξήρτηται τῆς ἑτέρας. ἢ δὴ τοιαύτη ἐξάρτησις ἐν τίνι ἂν εἴη τῶν γενῶν, ἐρωτήσομεν. οὐ γὰρ ἐν τῷ γένει τῆς ὑλικῆς ἢ ποιητικῆς ἢ τελικῆς ἢ εἰδικῆς αἰτίας εἶναι δύναται. οἱ χωριστοὶ ἄρα νοῖ οὐκ ἐκ δύο οὐσιωδῶν μερῶν σύγκεινται, ἀλλ' ἀπλᾶ εἶδη εἰσὶν ὑφεστηκότα, οἷς τὸ νοεῖν 80 ἀρμόζει, ὡς ἰδία ἐνέργεια.

17 Πρὸς μὲν οὖν τὸ πρῶτον τῶν ἐπιχειρημάτων ἀποκριτέον τοὺς χωρι- στοὺς νοῦς μὴ εἶναι οὕτως ἀπλοῦς, ὡς ἢ πρωτίστη πάντων οὐσία. ἔχουσι μὲν γὰρ σύνθεσιν, ἀλλ' οὐκ ἐκ δύο μερῶν οὐσιωδῶν, ὕλης δηλονότι καὶ εἶδους, ὡς οἶεται ὁ ἐναντίος. τὸ γὰρ σύνθετον διττῶς λέγεται, ἢ γὰρ ὡς 85 ἐκ πλειόνων πράγματι διακεκριμένων συγκείμενον, καθ' ὃν τρόπον οὐτ' Ἀρι- στοτέλης οὐτ' Ἀβερρόης οἶονται συγκεῖσθαι τοὺς χωριστοὺς νοῦς, ἢ ὡς V 149 σχέσει ἢ λόγῳ συγκεῖσθαι νοούμενον, ὡς ἐν δηλονότι καὶ τὸ αὐτὸ ἀπλού- στατον συγκρινόμενον μὲν μετὰ τοῦ τιμιωτέρου δύνανται λέγεσθαι, μετὰ δὲ τοῦ ἀτιμοτέρου ἐνέργειαν, ὡς καὶ τὸ αἰσθητικὸν εἶδος τῇ μὲν πρὸς τὸ νοητικὸν 40 συγκρίσει δύνανται ἐστίν, τῇ δὲ πρὸς τὸ θρεπτικὸν ἐνέργεια, εἰ καὶ αὐτὸ τὸ αἰσθητικὸν οὐκέτι σύνθετον ἐξ ὕλης καὶ εἶδους ἐστίν. ἄλλως γὰρ ἂν προτοι- μεν εἰς ἀπειρον ζητοῦντες σύνθεσιν εἶδους. κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν καὶ

Sed si adversarius dicit argumentum valere in materia corporea, non 16
 intellegibili, qualis intellegentiarum est, contra sic arguo. Operatio cuius-
 que potentiae pro modo suae naturae est. Angelis autem natura est in-
 tellectualis. Ergo potentia intellegendi erit pro modo essendi. Potentia
 5 autem cuiusvis rei talis est, qualis eius perfectio recipitur. Perfectio vero
 intellectus est intellegere, qua intellegere est. Id autem est, qua forma
 intellegibilis in intellectu recipiatur. Cum itaque talis forma in intellectu
 sit secundum rationem communem, potentia tali formae proportionata non
 potest esse materia, cum materia formam recipiat contrahendo eam ad
 10 esse individuale, sive materia sit corporea extensa, ut omnes fatentur, sive
 spiritualis atque intellegibilis. Cum enim materia formam recipit, contrahit
 in individuum. Quod vel adversarius confitetur, cum dicat formas intelle-
 gentiarum per proprias individuari naturas. Item forma lapidis et reliquae
 huiusmodi formae sitae in intellectu nobiliores quam foris habentur. Sunt
 15 enim simpliciores et illimitatae, cum per eandem hominis formam intelle-
 gamus homines omnes. Formae autem positae in materia et limitantur et sin-
 gulares describuntur. Quodsi ex intellectu ut materia et forma lapidis
 unum aliquod componatur, fuerit certe id lapis verior, quam qui materialis
 sit lapis. Non igitur angelos sive intellegentias ullo pacto componi ex ma-
 20 teria et forma dicendum est. Nec vero, si divus Thomas intellegentias citra
 primam compositas esse ex essentia et esse aut ex potentia et actu dicit,
 propterea compositionem materiae et formae intellegendum, qualiscumque
 materia sit. Quid autem dici potest ex Aristotelis quidem sententia materiam
 esse eandem intellegentiarum omnium? Sic enim fuerit unum primum princi-
 25 pium activum et plura passiva aequae prima, nisi altera materia dependeat
 ab altera. Quae dependentia quonam in genere sit, interrogo. Non enim
 in genere causae materialis aut efficientis aut formalis aut finalis esse potest.
 Ergo intellegentiae non ex duabus partibus essentialibus compositae sunt, sed
 formae simplices subsistunt, quibus conveniat intellegere, velut proprius actus.
 80 Ad primum vero argumentum respondendum intellegentias non esse 17
 tanta simplicitate, quanta est prima. Habent enim compositionem, sed non
 essentialem ex duabus partibus, materialem dico et formalem, ut adver-
 sarius arbitratur. Compositum enim bifariam accipi potest, aut enim ita
 ut ex pluribus reali distinctis ratione consistit, quo modo nec Aristoteles
 85 nec Averroes componi intellegentias opinatur, aut ita ut respectu ratione
 compositum esse intellegatur, ita ut una eademque res simplicissima com-
 paratione nobilioris potentia esse dicatur, ignobilioris autem actus, ut forma
 sensitiva comparatione intellectivae potentia est, vegetativae autem actus,
 quamquam sensitiva ipsa non est composita ex materia et forma. Alio-
 40 quin processus in infinitum fuerit requirendo subinde formae compo-

τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν ὑπ' Ἀβερόου λέγεται τὰ μεταξὺ τῆς πρώτης ὕλης καὶ τοῦ ἐσχάτου εἴδους εἶδη σύνθετα εἶναι. ὁ αὐτὸς τοίνυν χωριστὸς νοῦς τῇ πρὸς τὸν ὑπερκείμενον ἢ ὑποκείμενον νοῦν σχέσει ἐνέργεια ἢ δύναμις λέγεται καὶ σύνθετός ἐστι τῇ σχέσει. καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ ὁ Ἀβερόης ἐν παντὶ εἶδει χωριστῶ παρα τὸ πρῶτον δύναμιν εἶναι φησι. 5

18 Πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ἐκεῖνα περὶ τῶν χωριστῶν νῶν λέγων ὁ Ἀριστοτέλης ὕλην ἐκείνην καλεῖ, ἥτις ἐστὶν ἀρχὴ τῶν ἀτόμων διὰ ποσότητος τῆς αὐτῆς τῷ εἶδει, ἥτις ἥκιστα ἀρμόζει τοῖς νοῖς. ὕλην δὲ πνευματικὴν, ὡς ὁ ἐναντίος ὀνειρώττει, οὐδεὶς τῶν ἐξηγητῶν, οὔτε καὶ τι ὕψελος, ἀποδίδωσιν Ἀριστοτέλει. προσκείσθω δὲ καὶ, ὡς εἰ καὶ τὸ πρῶτον κινουῦν δια- 10 κρίνοιτο τῶν ἄλλων τῷ τιμιώτερον εἶναι, κοινὸν ὅμως μετ' αὐτῶν ἔχει τὸ ὡσπερ εἶναι πλείω πρῶτα κινουῦντα τοῦ αὐτοῦ εἴδους οὐ δυνατὸν διὰ τὸ τὸ πρῶτον αὐτὸν εἶναι, οὕτω πλείους εἶναι νοῦς τοὺς αὐτοὺς τῷ εἶδει οὐ δυνατὸν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. ἐναγόμεθα δὲ πρὸς τὴν ὑπόληψιν ταύτην ἐκ τῶν αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους ῥημάτων. ὅθεν καὶ ὁ Ἀλβέρτος ἐν πραγμα- 15 τείᾳ δευτέρᾳ, κεφαλαίῳ εἰκοστῷ ὀγδόῳ ἀναπτύσσων αὐτὸ τὸ χωρίον· «ἐκ ταύτης, φησὶ, τῆς ἀποδείξεως ἔχομεν πάσας τὰς χωριστάς οὐσίας διαφέρειν ἀλλήλων τῷ εἶδει καὶ, ὡς διαφέρουσιν αὐταί, οὕτω καὶ τὰς ὑπ' αὐτῶν κινουμένας σφαίρας διαφέρειν.» οὐ πᾶν οὖν τὸ τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ ἀποδιδόμενον ἀφαιρεῖται τῶν ἄλλων νοητῶν οὐσιῶν. καὶ τοῦτο δῆλον ὁ Ἀριστο- 20 τέλης ποιεῖ. μετὰ γὰρ τὸ συμπεῖλαι τὴν χωριστὴν οὐσίαν μὴ ἔχειν V149^v δύναμιν ἢ ὕλην, ζητεῖ πότερον μία ἢ πλείους αἰ τοιαῦται οὐσίαι, καὶ συμπεραίνεται πλείους εἶναι.

19 Πρὸς δὲ τὸ τρίτον, τὰ ἐκ τοῦ τρίτου τοῦ περὶ Ψυχῆς κακῶς εἰληπταὶ ὑπὸ τοῦ ἐναντίου. ὁ γὰρ Ἀριστοτέλης μετὰ τὸ διδάξαι περὶ τοῦ δυνάμει 25 νοῦ προθέμενος δεῖξαι καὶ τὸν ἐνεργεῖα· «ἐπειδὴ, φησὶν, ἐν πάσῃ τῇ φύσει ἐστὶ τι τὸ μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει — τοῦτο δὲ ὁ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα —, ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ποιητικὸν τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς.» ἅπερ ἐξηγούμενος Ἀβερόης τὸν Ἀριστοτέλη φησὶ διὰ τούτων δηλοῦν, 80 ὡσπερ ἐν πάσῃ φύσει, δηλονότι παντὶ γένει τῶν σωματικῶν τε καὶ φυσικῶν, τὸ μὲν τί ἐστὶν ὡς ὕλη, τὸ δὲ ὡς ποιοῦν, οὕτω καὶ τοῖς νοητοῖς εἶναι. πᾶσαν οὖν φύσιν λέγων, τὴν σωματικὴν τε καὶ γεννητὴν φύσιν νοεῖ, οὐ πᾶσαν φύσιν ὑφαστάσαν, ὡς ὁ ἐναντίος λαμβάνει. ὡσπερ γὰρ ἐν τοῖς σωματικοῖς διὰ τὸ ὕλην ἐν αὐτοῖς εἶναι διὰ τοῦτο καὶ τὸ ποιοῦν ἀνάγκη 85 ἐστὶν εἶναι, οὕτως ἐν τῷ νῷ, ἐπεὶ ἐστὶ δυνάμει νοῦς, ἀνάγκη καὶ ἐνεργεῖα νοῦν εἶναι. ἐπεὶ οὖν τὰ χωριστὰ εἶδη δυνάμει νοῦν οὐκ ἔχουσιν ἄτε ἀπλᾶ ὄντα, οὐχ ἔπεται σύνθετα εἶναι ἐκ δύο μερῶν οὐσιωδῶν. ἔτι δ' ἐπεὶ τοῦ δυνάμει νοῦ ἐστὶ τὸ δέχεσθαι τὰ ἐξ ἀφαιρέσεως εἶδη, ὡς τῷ Ἀβερόῳ ἀρέσκει ἐν ὑπομνήματι εἰκοστῷ τρίτῳ τοῦ τρίτου τῶν περὶ Ψυχῆς, τὸ δ' 40

26 ἐπειδὴ Bekker add. δ' ὡσπερ

16 Albert. Magn. Metaph. XI. tr. 2. c. 28. | 26 Arist. De Anima γ 5. 430 a, 10—14. | 89 cf. Averr. In Arist. De Anim. III. c. 23.

sitionem. Ad hunc sensum et in primo Physicorum ab Averroë dicitur formas, quae inter materiam primam et formam ultimam sunt, compositas esse. Igitur eadem intelligentia respectu superioris inferiorisve potentia dicitur aut actus atque ita composita per respectum est. Et hoc modo
 5 Averroës in omni forma abstracta praeter primam esse potentiam dicit.

Ad secundum, Aristoteles cum duodecimo Metaphysicae illa de in-¹⁸tellegentiis disserit, materiam nominat eam, quae radix individuorum sit per quantitatem eadem in specie nec intelligentiis ullo pacto conveniat. Materiam vero spirituales, quam adversarius somniat, nullus expositor
 10 laude dignus Aristoteli tribuit. Addo, quod, licet primus motor distinguatur nobilitatis praestantia a ceteris intelligentiis, tamen commune cum his habet, ut, quem ad modum esse plures motores primi eadem in specie non possunt, quia primus caret materia, sic plures esse intelligentiae non possint eadem in specie propter eandem rationem. Et maxime ducimur ad hoc
 15 ita intellegendum ex eo ipso Aristotelis scripto. Unde Albertus tractatu secundo, capite vigesimo octavo super hoc loco: »Ex hac, inquit, probatione habemus omnes substantias separatas differre inter se specie et, ut differunt ipsae, sic et sphaeras, quae ab his moventur, differre.« Non igitur omnis conditio attributa primae removetur a ceteris intelligentiis,
 20 idque planum Aristoteles facit, cum, posteaquam conclusit substantiam abstractam non habere potentiam aut materiam, quaerat, an talis substantia sit una vel plures, ac plures esse decernat.

Ad tertium, scriptum illud tertii libri de Anima male ab adversario¹⁹ intellegitur. Aristoteles enim postquam intellectum esse possibilem docuit,
 25 mox statuens probare intellectum agentem: »Sed quoniam, inquit, in omni natura est aliquid partim materia generi cuique — id est, quod potentia sit omnia illa —, alterum vero, quod causa effectivumque sit eo, qua omnia facit, quale ars ad materiam est, ideo in anima quoque has differentias inesse necesse est.« Quem locum exponens Averroës Aristotelem dicit
 30 voluisse explicare, ut in omni natura, hoc est omni genere rerum corporalium et naturalium, aliquid est velut materia, aliquid velut agens atque efficiens, sic vel in ratione intellectus esse. Itaque cum omnem naturam nominat, corpoream et generabilem naturam intellegit, non omnem naturam subsistentem, quem ad modum adversarius accipit. Ut enim in rebus
 35 corporeis, quia materia est, ideo agens esse necesse est, sic in intellectu, quia possibilis intellectus est, ideo agentem esse intellectum necesse est. Cum itaque formae abstractae possibili intellectu careant, ut quae simplices sint, non sequitur ex eo, ut compositae sint ex duabus partibus essentialibus. Item cum usus intellectus possibilis sit recipere species abstractas,
 40 ut Averroëi placet commento vigesimo tertio super tertio de Anima, abstrahere autem nihil aliud sit nisi imaginata, quae potentia intellecta fuerint,

¹⁸ possint scripsi possunt edit.

ἀφαιρεῖν οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὰ φανταστά καὶ δυνάμει νοητὰ ἐνεργεία ποιεῖν νοητά, ὃ τῶν χωριστῶν νοῶν ἀλλότριόν ἐστιν — οὐ γὰρ διὰ φαντασμάτων ἐκεῖνοι νοοῦσι —, διὰ τοῦτο οὐκ ἔχουσι δυνάμει νοῦν. ταῦτο δὲ καὶ ὁ θεῖος Θωμᾶς φρονεῖ, μὴ εἶναι δηλονότι ἐν τοῖς χωριστοῖς νοῖς τὸν δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦν τὸ μὲν διὰ τὰ φαντάσματα, ἀ οὐδ' ὅλως τοῖς νοῖς ἐκεῖ- 5 νοῖς προσήκει, τὸ δὲ τι καὶ δι' ὅτι ἡμεῖς μὲν ἐνεργεία ποτὲ νοοῦμεν ὡς δύναμιν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ἐνεργεία ἔχοντες, ἐνεῖναι γὰρ ἡμῖν τινα τοιαύτην

V 150 δύναμιν δεῖν δυνάμει πρὸς τὸ νοεῖν οὕσαν καὶ ἄλλην δὲ τὴν τῶν φυσικῶν πραγμάτων τὰ εἶδη νοητὰ ἐνεργεία ποιοῦσαν, μὴ ὑφεστηκότα καθ' αὐτὰ μηδὲ ἐνεργεία νοητὰ ὄντα. ἐν μέντοι τοῖς ἀγγέλοις εἴτε καὶ νοῖς τοῦτο 10 οὐκ ἐστὶν ἀναγκαῖον. ἐνεργεία γὰρ ἐκεῖνοι νοοῦσιν ἀεὶ, καὶ τὸ νοούμενον ὑπ' αὐτῶν οὐ δυνάμει ἀλλ' ἐνεργεία νοητόν ἐστὶν αὐτοῖς. ὁ γὰρ κυριώτατα νοοῦσιν, αὐλὸν ἐστὶ καὶ νοητόν ἐνεργεία. ὅθεν ἐνεργεία ἢ δυνάμει νοῦν ἐν αὐτοῖς εἶναι ὁμωνύμως λέγοιτ' ἄν. τὸν γὰρ ταπεινότερον ἀγγελὸν ὑπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου φωτίζεσθαι τοῖς ἡμετέροις θεολόγοις ἀρέσκει, καὶ τὸν 15 μὲν ποιοῦντα, τὸν δὲ δεχόμενον. ἀλλ' ὁμωνύμως τὸν μὲν ὑψηλότερον ἐνεργεία νοῦν, τὸν δὲ ταπεινότερον δυνάμει λέγομεν ἄν. ὁ γὰρ ἐνεργεία νοῦς οὐχ ἕτερον νοοῦντα φωτίζει, ἀλλ' αὐτὸ τὸ νοητόν. ὁ δὲ δυνάμει νοῦς δυνάμει πρὸς τὸ γνωστόν φυσικὸν πράγμα ἐστὶν, οὐδ' ἀεὶ ἐστὶν ἐνεργεία. φαίνεται τοίνυν μὴ εἶναι δυνάμει νοῦν ἐν πάσῃ φύσει παρὰ τὴν πρώτην, ὡς ὁ ἐναν- 20 τίος οἴεται.

- 20 Ἀπατάται δὲ καὶ τὴν διανοητικὴν ψυχὴν σύνθετον λέγων ἐκ μερῶν οὐσιωδῶν ὡς ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, ὡς εἶναι τὸν δυνάμει καὶ ἐνεργεία νοῦν μέρη τῆς ψυχῆς οὐσιώδη, ἐξ ὧν σύγκειται. εἰ γὰρ καὶ οὐκ ὀλίγοι τῶν ἡμετέρων διδασκάλων καὶ θεολόγων ταύτη τῇ δόξῃ ἀμύνειν προείλοντο, 25 κατὰ μέντοι Ἀριστοτέλην ἄλλως περὶ τούτων ἀποφήνασθαι δεῖ. ἐπεὶ γὰρ ἡ ψυχὴ εἶδος ἐστὶ τοῦ σώματος, ἢ καθ' ὅλην ἑαυτὴν ἢ κατὰ τι ἑαυτῆς μέρος εἶδος ἐστὶ τοῦ σώματος. ἀλλ' εἰ μὲν καθ' ὅλην ἑαυτὴν, οὐδὲν αὐτῆς μέρος εἶναι δύναται ὕλη, εἰ γὰρ ἡ ὕλη ἐστὶ δυνάμει ὃν ἀντικείμενον τῷ ἐνεργεία. εἰ δὲ τινὶ ἑαυτῆς μέρει εἶδος ἐστὶν, τὸ τοιοῦτον μέρος τὸ ὃν ὕλη πρότερον 80 εἰδοποιηθήσεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς τῆς εἶδος οὕσης. ὅπερ ἐναντίον ἐστὶν Ἀρι-
- V 150^ν στοτέλει λέγοντι τὴν ψυχὴν εἶναι ἐντελέχειαν φυσικοῦ σώματος καὶ μηδὲν εἶναι τοῦ φυσικοῦ σώματος πρότερον καὶ πρὸ αὐτοῦ ὑποδεχόμενον τὴν ψυχὴν. καὶ ἐπεὶ ἡ ψυχὴ ἐστὶ διανοητικὴ δύναμις, ᾧ λόγῳ οἱ χωριστοὶ νοῖ οὐ σύγκεινται ἐξ ὕλης καὶ εἶδους, τῷ αὐτῷ οὐδ' αὐτὴ συντίθεσθαι δύναται. 85 πῶς γὰρ ἂν ὁ δυνάμει νοῦς ὑποδέξαιτό τι καθ' ὅλου καὶ τῷ κοινῷ λόγῳ, εἰ γὰρ ὡς τῷ ἐναντίῳ ἀρέσκει, ἄτομον ποιήσῃ τὸν ἐνεργεία νοῦν ὡσπερ ἡ ὕλη τὸ εἶδος καὶ εἰς τὸ καθ' ἕκαστα συναίροισι; λαμβάνεται γὰρ ἕκαστον κατὰ τὸν τοῦ ὑποδεχομένου τρόπον. ἀλλ' οὐδ' ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους ῥημάτων, ἀ ἐπάγει, ἔπεται εἶναι οὐσιώδη μέρη τῆς ψυχῆς τὸν ἐνεργεία καὶ 40 δυνάμει νοῦν. εἰ γὰρ καὶ τὸ χωριστὸν εἶναι συμβαίνει πρότερον ταῖς οὐσίαις ἢ ταῖς ποιότησιν, ὅμως οὐχ ἔπεται τὸν δυνάμει νοῦν εἶναι οὐσίαν, εἰ χωριστὸς εἴτ' οὖν ἐξ ἀφαιρέσεως ἐστὶν, εἰ καὶ ἔπεται τὸ τὴν διανοητικὴν

facere actu intellecta, quod remotum ab intelligentiis est — non enim illae per phantasmata et imaginationem intellegunt —, idcirco non est, quod habere intellectum possibilem debeant. Divus etiam Thomas ita sentit, ut ne intelligentiis sit intellectus agentis et possibilis ratio tum propter
 5 phantasmata, quae nullo modo intelligentiis competant, tum quia nos quidem actu aliquando intellegimus, qui potentia ad hunc actum fuerimus. Virtutem enim aliquam inesse nobis talem oportet, quae sit in potentia ad intellegendum, atque etiam alteram talem, quae rerum naturalium formas actu intellegibiles faciat, cum ipsae non subsistant nec actu intellegibiles
 10 sint. Sed in angelis sive intelligentiis haec necessitatis ratio non est. Intellegunt enim illae actu semper et rem sibi habent intellegibilem non in potentia, sed in actu. Quod enim intellegant, principaliter immateriale est et actu intellegibile. Quam ob rem agentem aut possibilem intellectum in illis esse non nisi aequivoce dici potest. Angelum vero inferiorem sub-
 15 inde a superiore illuminari placet theologis nostris, et alterum agentem, alterum esse recipientem. Sed aequivoce superiorem angelum intellectum agentem, inferiorem possibilem dixerint. Agens enim intellectus illuminat non alterum intellegentem, sed rem ipsam intellegibilem. Possibilis vero intellectus est in potentia respectu rei naturalis cognoscibilis, neque semper
 20 in actu est. Ita patet non esse intellectum possibilem in omni natura citra primam, ut adversarius falso existimat.

Errat etiam, cum animam intellectivam compositam dicat ex partibus 20 essentialibus tamquam materia et forma, ita ut intellectus agens et possibilis partes sint essentialis animae componentes. Nam etsi nonnulli ex
 25 theologis nostris hoc tueri voluerunt, tamen ex Aristotelis opinione aliter disserendum est. Cum enim anima forma corporis sit, aut secundum se totam forma est aut secundum sui partem. Si secundum se totam, nulla eius pars materia esse potest, cum materia sit ens in potentia oppositum actui. Sed si parte aliqua sui forma est, pars quae materia est, prius
 30 formabitur ab anima, quae est forma. Quod contra Aristotelem est, cum eo auctore anima sit actus purus corporis naturalis et nihil sit prius corpore naturali, quod recipiat animam. Et cum anima sit virtus intellectiva, qua ratione intelligentiae componi ex materia et forma non possunt, eadem ne ipsa quidem componi potest. Qui enim fieri potest, ut intellectus possi-
 35 bilis recipiat aliquid universaliter et per communem rationem, si, ut adversario placet, individuet intellectum agentem sicut materia formam et contrahat? Recipitur enim quodque pro modo recipientis. Neque vero ex verbis, quae adducit, Aristotelis sequitur esse partes essentialis animae intellectum possibilem et agentem. Licet enim separatum esse conveniat
 40 prius substantiae quam qualitatibus, tamen non sequitur intellectum possibilem esse substantiam, si separatus sive abstractus est, quamquam sequitur,

21 primam *correxisti* sec. Graec. primum edit.

ψυχὴν, ἧς ὁ ἐνεργεῖα καὶ δυνάμει νοῦς ποιότητές εἰσιν ἐξ ἀφαιρέσεως, οὐσίαν εἶναι ἄνευ ὕλης. οὐδὲ δὴ τῷ τοῦ διδάσκειν τρόπῳ, ᾧ χρῆται Ἄριστοτέλης, τοῦτο δεικνύται. αἰεὶ γὰρ περὶ τοῦ νοῦ τοῦ ποιοῦ ὄντος διαλέγεται, ὃν οὐκ οὐσιώδες τῆς ψυχῆς μέρος καλεῖ, ἀλλὰ δυναμικόν. καὶ τὸν ἐνεργεῖα νοῦν ποιητικὸν αἰτιον λέγων οὐδαμοῦ εἶδος τοῦ δυνάμει νοῦ τὸν δ ἐνεργεῖα νοῦν εἶναι λέγει. πῶς δὲ καὶ αἰτία ποιητικὴ τῆς ὕλης εἶναι δύναται ἄν; μὲν τῷ τῆς ὕλης λόγῳ; ἀλλ' ἡ ὕλη προηγεῖται τοῦ εἶδους. ἀλλὰ τῷ τοῦ εἶναι λόγῳ; ἀλλὰ τὸ εἶναι ἢ τὸ αὐτὸ ἐστὶ τῷ εἶδει, ὡς τισὶ δοκεῖ, ἢ εἰ διαφέροι τοῦ ποιοῦντος, ποιητικῶς διαφέρει, ὡς εἶπον, εἰ καὶ διὰ μέσου τοῦ εἶδους. ἀπατᾶται τοίνυν τὸ εἶδος λέγων ποιητικὴν αἰτίαν εἶναι τῆς 10 ὕλης. εἰδικὴ γὰρ καὶ τελικὴ μόνον ἐστίν. οὐδ' ἐστὶ τὸ εἶναι ποιητικῶς ὑπὸ τοῦ εἶδους, ἀλλ' εἰδικῶς ἐνεργοῦντος καὶ τὸ εἶδος; ἐκ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα προάγοντος. οὐδὲ τὸ ποιητικόν, ἀλλὰ τὸ εἰδικόν εἰς ταῦτο συνελθεῖν τῷ ἀριθμῶ δύνατόν. ὁ τοίνυν ἐνεργεῖα νοῦς οὐ δύναται εἶδος V 151 οὐσιώδες εἶναι τοῦ δυνάμει νοῦ διὰ τὸ ποιητικόν εἶναι, ὡς ὁ ἐναντίος οἴεται. 15 ταῦτό τοῦτο καὶ τὰ τοῦ θεοῦ Ἀύγουστίνου δηλοῖ, οἷς ἐν τῷ ἐβδόμῳ τῶν εἰς τὴν Γένεσιν δεικνύσι τὴν ψυχὴν μὴ συγκεῖσθαι ἐξ ὕλης οὔτε σωματικῆς οὔτε πνευματικῆς, ἦντινα τὸν δυνάμει νοῦν εἶναι ὁ ἐναντίος νομίζει. καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων.

Κεφ. κγ' Ἀνασκευὴ τῆς τοῦ ἐναντίου δόξης λέγοντος πλείω ἄτομα τοῦ 20 αὐτοῦ εἶδους εἶναι ἐπὶ τῶν χωριστῶν οὐσιῶν.

23, 1 Νῦν δὲ θεωρητέον, ἅπερ ὁ κατήγορος ἐν τῷ πέντε καὶ δεκάτῳ αὐτοῦ κεφαλαίῳ φησὶν. ἐν ᾧ πρῶτον μὲν πλείω τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἄτομα ἐν ταῖς νοηταῖς οὐσίαις καὶ τῷ νοητῷ κόσμῳ δύνασθαι εἶναι τούτοις ἐπιχειρεῖ τοῖς λόγοις δεικνύναι. »ἐπεὶ ἐν ταῖς νοηταῖς οὐσίαις παρὰ τὴν πρώτην ἐστὶν ὕλη, 25 ἢ δ' ὕλη αἰτία ἐστὶ τοῦ τὰ ἄτομα ἐν τῇ αὐτῇ φύσει πληθύνεσθαι, ὡς ἐν τῷ αἰσθητῷ τούτῳ κόσμῳ ὁρῶμεν, ἀνάγκη ἐστὶ καὶ τῷ νοητῷ κόσμῳ τὰς νοητὰς οὐσίας παρὰ τὴν πρώτην πλείους εἶναι καὶ ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος πλείω ἄτομα εἶναι.« ἀλλ' εἰ καὶ πολλοὶ τῶν ἡμετέρων θεολόγων ταύτης εἰσὶ τῆς δόξης, ὡς τὸ πλείους ἀγγέλους εἶναι τοῦ αὐτοῦ εἶδους μηδὲν ἐναντιοῦσθαι 30 τῷ λόγῳ, οὐδὲν ὁμῶς τοῦτο τῷ ἐναντίῳ βοηθεῖ κατὰ τὴν Ἄριστοτέλους δόξαν ταῦτα λέγειν διίσχυριζομένῳ. τοῦτο γὰρ οὐ μόνον οὐκ ἀρνεῖται, ἀλλὰ καὶ διαρρήδη φησὶν οὕτω τὸν Ἄριστοτέλη δοξάζειν. σκεπτέον δὲ, εἰ τοῦτο Ἄριστοτέλης φρονοῖ. ἀποδεικνύσιν οὖν ἐκεῖνος ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ Οὐρανοῦ τὰ εἶδη τὰ μὴ ὑφεστηκότα ἐν ὕλῃ μὴ δύνασθαι πλείω 35 ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος εἶναι. καὶ τῷ πρώτῳ τῶν Φυσικῶν ἀξιοῖ τῆς ποσότητος ἀφαιρεθείσης τὴν οὐσίαν εἶναι ἀδιαίρετον. καὶ τῷ ἐβδόμῳ τῶν Μετὰ τὰ φυσικά· »ὁ ἄνθρωπος, φησί, καὶ ὁ ἵππος καὶ τὰ οὕτω τῶν καθ' ἕκαστα· καθ' ὅλου δὲ οὐκ ἐστὶν οὐσία, ἀλλὰ σύνολόν τι ἐκ τουδὶ τοῦ λόγου καὶ